

2

Uitbreiding en vernieuwing Fryske Akademy

Fryske Akademy

Jo Janssen Architecten

Bouwgroep Dijkstra Draisma, 2016

Doelestraat 8

De Fryske Akademy is een aan de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen gelieerd instituut voor wetenschappelijk onderzoek van de Friese taal en cultuur. Bij de oprichting in 1938 werd het gehuisvest in het monumentale achttiende-eeuwse Coulonhuis. Van daaruit nam het in de loop van de twintigste eeuw een reeks naburige percelen aan de Doelestraat en Groeneweg in bezit. In 2006 werd een ontwerprijvraag uitgeschreven die verdere uitbreiding tot doel had maar ook meer interne samenhang moest brengen in de provisorisch gegroeide verzamelbehuizing.

Kern van het ontwerp waarmee Jo Janssen de prijsvraag won, was de toevoeging van een groot nieuw volume aan de zijde van de Groeneweg. Het gebouw op de hoek van Groeneweg en Doelestraat, een uit 1958 daterende traditionalistische aanbouw van het Coulonhuis, zou hiervoor gesloopt moeten worden. Toen dit hoekpand in 2011 tot gemeentelijk monument werd verklaard, noopte dit tot herziening van Janssens ontwerp. De sleutel tot de oplossing werd gevonden door een flink deel van het instituut onder te brengen in de Noorderkerk. Dit vanaf de straat nauwelijks zichtbare gebouw zou in de oorspronkelijke plannen worden verkocht.

Conform het herziene ontwerp is in het hoekpand een nieuwe entree gemaakt, gemarkeerd met portiek, stoep en vlaggenmast. Nieuwbouw langs de Groeneweg biedt onderdak aan lunch- en vergaderruimte maar kan ook dienstdoen voor ontvangsten. De Noorderkerk is met ingrepen in het interieur en een nieuwe lichtstraat in het dak getransformeerd tot bibliotheek en onderzoekscentrum. Aan de buitenkant werd hij van gevelisolatie en een nieuwe bekleding voorzien. Een nieuw toegevoegde houten galerij aan de achterzijde – overdag ook bereikbaar via een achterommetje – rijgt de nieuwe en vernieuwde gebouwdelen van het instituut functioneel aaneen. Het coherente ontwerp van galerij en gevelbekleding maakt de gebouwen aan deze zijde ook visueel tot een hecht nieuw geheel, rondom een binnentuin met monumentale bomen.

Nieuwe architectuur in Leeuwarden

DE WANDELROUTE

De nummers corresponderen met de telling van de 25 projecten op de pagina's 24 tot en met 73. Voor de legenda bij de Romeinse nummers, zie pagina 78 en verder.

- 1 Heer Ivostraatje 1 - Paviljoen Obe
- 2 Doelestraat 8 - Uitbreiding en vernieuwing Fryske Akademy
- 3 Groeneweg / Schoenmakersperk
- Nieuwbouw Sint Anthony Gasthuis
- 4 Schoenmakersperk 2
- Renovatie en verbouwing Natuurmuseum Fryslân
- 5 Arendstuin 2 e.v. - Wooncomplex Arendstuin
- 6 Tweebaksmarkt 52
- Vernieuwing en uitbreiding Provinsjehûs Fryslân
- 7 Blokhuisplein 40 - Renovatie en herbestemming Blokhuispoort
- 8 Nieuweweg 1
- Renovatie en herbestemming kantoorgebouw Amicitia
- 9 Wilhelminaplein 92 - Nieuwbouw Fries Museum
- 10 Ruiterskwartier 41 - Poppodium Neushoorn
- 11 Westerplantage t.h. Klein Schavernek
- Servicegebouw voor de passantenhaven
- 12 Sophialaan 4 - Achmeatoren

Wie een wandeling maakt door Leeuwarden of er op de fiets een eindje rondtoert, kan zijn ogen de kost geven aan nieuwe architectuur. Van na 2000 – het ronde jaartal dat in deze gids als startpunt is gekozen – dateren talrijke nieuwe of vernieuwde gebouwen, die samen de Friese hoofdstad een nieuw gezicht geven. Voor iedereen die hiervan meer wil weten, biedt dit gidsje een stadswandeling en twee fietsroutes langs 25 hoogtepunten uit de recente architectuur van Leeuwarden. De 25 projecten worden stuk voor stuk gepresenteerd in tekst en beeld. Een beknopte inleiding werpt licht op achtergronden en verbanden.

stadswandeling en fietsroutes
LEEUWARDEN

Stadswandeling en fietsroutes

LEEUWARDEN

Nieuwe architectuur in Leeuwarden – 25 gebouwen van na 2000

Nieuwe architectuur in Leeuwarden

INLEIDING

Vernieuwd Zaailand, Hosper, 2012 (pleininrichting), Soeters Van Eldonk architecten, 2011 (gevelwand)

Nieuw na 2000

Wie een wandeling maakt door Leeuwarden of er op de fiets een eindje rondtoert, kan zijn ogen de kost geven aan nieuwe architectuur. Sinds 2000, het ronde jaartal dat in deze gids als startpunt is gekozen, is er in de Friese hoofdstad doorlopend veel gebouwd, en vaak maakten architecten van naam daarbij de ruimtelijke ontwerpen. Dat heeft geleid tot opvallende grote werken als de Achmeatoren, het Fries Museum of de herbestemde voormalige strafgevangenis in de Blokhuispoort, maar ook, in het stadscentrum en ver daarbuiten, tot een brede stroom nieuwe of vernieuwde gebouwen van bescheidener snit, waaronder scholen, kantoren en zorgcentra.

Pierwoningen Zuiderburen, INBO, 2002

De nieuwe architectuur gaat samen met een ruimtelijke dynamiek die de schaal van het enkele gebouw overstijgt. Aan de zuidkant van de ruim 90.000 inwoners tellende stedelijke kern krijgen omvangrijke woongebieden gestalte. In de ruim opgezette VINEX-wijk Zuiderburen, ontworpen door landschapsarchitect Alle Hosper, zijn tussen 2000 en 2008 bijna tweeduizend woningen opgeleverd.

Van recenter datum is het uitleggegebied van de Zuidlanden, waar een verzameling nieuwe dorpsachtige kernen ontstaat, met namen als Techum, Wiarda, De Klamp en Unia. Deze aanpak berust op een in 2003 door de gemeente vastgesteld stedenbouwkundig plan van BGSV uit Rotterdam. De aanleg van de nieuwe wijk Middelsee ten westen van de Overijsselse laan, waarvoor West 8 Urban Design & Landscape Architecture het stedenbouwkundig plan verzorgde, staat najaar 2019 op het punt van beginnen.

Het zwaartepunt van de ruimtelijke groei bevindt zich aan de zuidkant van de stad, maar ook aan de noordkant staat Leeuwarden niet stil. Uitgestrekt langs de Bonkevaart ligt het nieuwe stadsgebied Blitsaerd, een omvangrijke woonwijk met open zichtlijnen en veel ruime kavels, bestemd voor een koopkrachtig publiek. In 2006 werden hier de eerste woningen opgeleverd. Een opvallende constante in al deze grote nieuwe uitbreidingen is steeds de ruime aanwezigheid van oppervlaktewater en de aandacht voor de recreatieve en ruimtelijke mogelijkheden die dit biedt.

Uitbreidingsgebied Blitsaerd, stedenbouwkundig ontwerp K3 architecten, 2001 (opname 2017)

Woonbuurt aan de Potmarge, Oving Architecten, 2008

Van andere aard en kleinere maat zijn de nieuwe enclaves, ontstaan door vernieuwing van bestaande wijken en herontwikkeling van in onbruik geraakte bedrijventerreinen. Voorbeelden hiervan zijn de vernieuwingsoperaties in de Vrijheidswijk nabij de noordelijke stadsrand, in de Vegelinbuurt in de wijk Achter de Hoven en langs de zuidrand van Schieringen. Op het voormalige Steensma- en groenteveilingterrein aan de Potmarge verrees tussen 2004 en 2008, na sloop en bodemsanering, een gevarieerde woonbuurt. Iets vergelijkbaars voltrok zich op de terreinen van haardenfabrikant Faber ten oosten van de oude dorpskern van Huizum, en de Douna machinefabriek nabij de spoorwegovergang in de Oostergoweg. Na 2000 werden de oude fabrieksgebouwen er ontmanteld, om plaats te maken voor nieuwe woningen.

Weer een ander genre van ruimtelijke ingrepen sinds 2000 wordt gevormd door enkele vernieuwingen van grotere samenhangende stadsgebieden. Het Hofsingelproject, dat de vernieuwing en opwaardering van de complete noordelijke rand van de oude binnenstad ten doel had, dateert uit de jaren negentig van de vorige eeuw maar werd pas in 2005 voltooid. Een ander voorbeeld in dit genre is de actuele aanpak van het Potmargegebied ten zuidoosten van de oude binnenstad. Verspreid in het groen van dit voormalige tuinbouwgebied verschijnen nieuwe, landschappelijk gesitueerde

gebouwen voor zorg en onderzoek, terwijl fiets- en wandelpaden, en niet te vergeten het vaarwater zelf, een recreatieve ontsluiting bieden. De op handen zijnde vernieuwing van het WTC / Cambuurgebied aan de westkant van de stad past eveneens in deze categorie.

Ook belangrijke onderdelen van de openbare ruimte werden vernieuwd. De herinrichting van het Zaailand, als onderdeel van het project

Nieuw Zaailand, heeft de stad een monumentaal en tegelijk bruikbaar stadsplein opgeleverd. De feestelijke ingebruikname in het najaar van 2013 betekende de afsluiting, ten langen leste, van een taai ruimtelijk dossier. Op andere veelbezochte plekken als het Oldehoofsterkerkhof, het Stationsplein, het Blokhuisplein en de Prinsentuin, toont de openbare ruimte zich na recente ingrepen eveneens in een nieuwe gedaante.

Wilhelminaplein (Zaailand), met rechts het Fries Museum
(BiermanHenket Architecten, 2012)

Nieuw lef

Deze ontwikkelingen op het gebied van ruimte en architectuur getuigen van een élan dat niet op zichzelf staat. In een tijd van enkele decennia heeft zich een nieuw soort bezieling meester gemaakt van de Friese hoofdstad. De verkiezing van Leeuwarden en Fryslân tot Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 (LF2018) was daarvan wel het meest duidelijke bewijs. Voor de kandidaatstelling werd in 2012 een gedurfd en origineel verhaal gesponnen waarin samenwerking, vernieuwing, toekomstgerichte verandering, duurzaamheid en diversiteit de toon aangaven. Leeuwarden en de Leeuwarders werden opgeroepen om boven zichzelf uit te stijgen en groot te durven dromen.

Dat die kandidatuur niet uit de lucht kwam vallen en dat de dingen al eerder in beweging waren gekomen, kan met een snelle greep in de archieven worden aangetoond. Al in 2002 gaf een gemeentelijke stadsvisie uitdrukking aan gegroeid zelfbewustzijn en nieuw lef. In het stuk werd een nieuw toekomstperspectief geschetst, met voor Leeuwarden een leidende rol in de provincie en nieuwe accenten op cultuur, duurzaamheid en zelfbewuste stadspromotie. Deze ideeën werden in 2008 bekrachtigd in een volgende stadsvisie – waarin onomwonden ook de mogelijkheid ter sprake kwam van de kandidaatstelling van Leeuwarden als Culturele Hoofdstad van Europa.

Of de rijkdom aan nieuwe architectuur heeft bijgedragen aan Leeuwardens uitverkiezing tot cultuurhoofdstad is moeilijk aantoonbaar. Dat de slepende kwestie van het Zaailand was beeïndigd en dat daar in 2012 een nieuw Fries Museum was opgeleverd, zal aan de kandidatuur geen afbreuk hebben gedaan. Bekend is dat de Blokhuispoort een rol heeft gespeeld als thuisbasis van de creatieve plannenmakers die aan de wieg stonden van die kandidatuur. Gemakkelijker is de vinger te leggen op een stimulerende werking in de omgekeerde richting. Vast staat dat het op handen zijn van feestjaar 2018 op diverse plekken de bouwactiviteit belangrijk heeft versneld of er anderszins aan heeft bijgedragen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de al genoemde Blokhuispoort, waarin, met betrokkenheid van TWA Architecten uit Burdaard, onder meer een bezoekerscentrum voor LF2018 werd ondergebracht, terwijl buiten een nieuw voorplein

Heringericht Stationsplein met beeldengroep Jaume Plensa

werd ingericht. Het geldt ook voor Paviljoen Obe, mede gebouwd om onderdak te bieden aan *Lân fan Taal*, een LF2018-activiteit, en voor de ruimtelijke vernieuwing van het Stationsplein, dat tijdig werd opgewaardeerd tot een toonbare stadsentree.

De geestdrift waarvan Leeuwardens kandidaatstelling als Europese cultuurhoofdstad getuigt, spreekt ook uit de visie van Leeuwarden als Campusstad, die wordt uitgedragen door de gemeente en toepassing vindt als een grondslag voor beleid. In dit licht wordt Leeuwarden c.q. het Leeuwarden van de toekomst voorgesteld als een verzameling van bruisende, op kennis, technologie en praktische innovatie gerichte instituten. De grote opleidingsclusters Friesland College en NHL Stenden Hogeschool worden in dit verband aangemerkt als 'Kenniscampus', daarnaast zijn er een 'Watercampus' – in 2015 uitgebreid met de gezichtsbepalende nieuwbouw van Wetsus – en sinds 2016 een 'Dairy Campus'. In 2019 is in het historische Beursgebouw aan de Wirdumerdijk een als 'Campus Fryslân' betitelde faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen geopend en in de weilanden aan de westelijke stadsrand is recent het Energie Kenniscentrum opgeleverd, als onderdeel van de 'Energiecampus'.

Middelen

De ruimtelijke vernieuwing en de nieuwe architectuur van Leeuwarden kunnen in verband worden gebracht met een mentaliteit, maar ook met economische omstandigheden. In de periode na 2000 zorgden twee kolossale financiële meevallers voor een stevige wind in de rug voor de ruimtelijke ontwikkeling en architectuur van Leeuwarden. Die wind kwam in het ene geval van de provincie, in het andere van het Rijk. In 2009 startte de gefaseerde verkoop van het Friese provinciale aandeel in energiebedrijf NUON. Het Zweedse Vattenfall betaalde er een som van ruim 1 miljard euro voor. Met slimme financiële constructies wist de provincie, vooruitlopend op de transactie, al vanaf 2005 een geldstroom te onttrekken aan haar aandelenbezit. De tweede financiële meevaller had zijn oorsprong in 2007, toen het kabinet de aanleg afblies van de Zuiderzeelijn, de hogesnelheidstrein van Amsterdam naar Friesland en Groningen

Stadsbeeld met toren provinciehuis, Soeters van Eldonk architecten, 2012

waarop de Haagse politiek zich enkele jaren daarvoor had vastgelegd. Ter compensatie kwam voor de noordelijke provincies een bedrag van 2,2 miljard euro beschikbaar, te besteden aan regionale infrastructuur en economie.

Een deel van de compensatiegelden voor het afblazen van de Zuiderzeelijn is besteed aan het megaproject Leeuwarden Vrij Baan, een optelsom van

veertig opgaven op het gebied van infrastructuur, uitgevoerd tussen 2008 en 2018. Het omvatte onder meer de aanleg van de Haak (een wegenstelsel dat snelverkeer aan de zuidwestkant rond de stad leidt), een omstreden verbouwing van het Europaplein en de herinrichting van het Stationsplein. Een van de opbrengsten van deze operatie is een verzorgde en vernieuwde aanblik van belangrijke onderdelen van de stadsruimte. Daarnaast is uit de goedgevulde provinciale kas meebetaald aan een groot aantal bijzondere en vaak gezichtsbepalende gebouwen, waarvan er vele verderop meer uitvoerig aan bod komen. Het vernieuwde eigen provinciehuis is zo'n gebouw, en ook het Fries Museum, de Fryske Akademy, het Kolleksjesintrum Fryslân, Wetsus, de Dairy Campus, het Natuurmuseum Fryslân en de herbestemming van de Blokhuispoort horen in dit rijtje. De provincie was ook de belangrijkste geldschietter voor de activiteiten in het kader van LF2018.

Duurzaamheid

Bij een rondgang langs 25 hoogtepunten uit de nieuwe architectuur van Leeuwarden lopen enkele kenmerken in het oog. Allereerst is er in de recente Leeuwarder architectuur overduidelijk veel aandacht voor duurzaamheid. Het lijkt erop dat gemeentelijke doelstellingen op dit terrein, zoals bijvoorbeeld vervat in de stadsvisie *Leeuwarden, fier verder!* uit 2008, moeiteloos samengaan met de kennis van zaken en de veranderingswil onder opdrachtgevers, architecten en bouwers. Nieuwbouw zonder zonnepanelen, warmtepomp, zware gevel- en dakisolatie en (drie)dubbel glas is een zeldzaamheid geworden. Uit een aanzienlijk deel van de 25 geselecteerde projecten spreekt groot enthousiasme ten aanzien van duurzaamheid en in enkele gevallen wordt landelijk vooropgelopen. Opvanghuis Veilige Veste van KAW architecten en adviseurs uit 2012 was het eerste kantoorgebouw in Nederland dat werd getransformeerd tot energieneutrale woonruimte en het Kolleksjesintrum Fryslân van LEVS Architecten uit 2016 combineert verschillende landelijke primeurs, waaronder de toepassing van een inventief klimaatconcept. De Opleiding Uniformberoepen van ROC Friese Poort (niet bij de 25 geselecteerde ontwerpen) was bij oplevering in 2017 het meest circulaire schoolgebouw van Nederland.

Ontvangstgebouw Dairy Campus, Arcadis / DLV, 2016

Het gebouw is niet alleen 100% energieneutraal maar ook demontabel en voor een groot deel gemaakt met gerecyclede, herbruikbare of vernieuwbare materialen. In een 'gebouwpaspoort' is vastgelegd wat er is gebruikt en hoe dat herbestemd kan worden.

Biogascentrale EcoZathe is de spil van een lokale, duurzame energievoorziening op een schaal die voor Nederland uniek is. Het biogas voor EcoZathe is afkomstig van de Dairy Campus, een kenniscentrum voor vernieuwing en verduurzaming van de zuivelketen. Een gebouw dat voor zijn energievoorziening ook gebruik maakt van biogas is de Elfstedenhal, de in 2015 opgeleverde kunstijsbaan aan het Fryslânplein (verder buiten het bestek van dit boekje gelaten). Het biogas komt in dit geval van een voormalige vuilnisbelt aan de westelijke stadsrand. De ingepakte vuilstort is onderdeel van een bedrijventerrein dat bezig is uit te groeien tot 'Energiecampus'. Ook Wetsus voorziet in een deel van zijn energiebehoefte met het gebruik van biogas. Dit uit 2015 daterende watertechnologische kenniscentrum is ontworpen door architectencombinatie GEAR.

Herbestemming

Onder de 25 gebouwen in dit boekje zijn talrijke gevallen van herbestemming, waarbij een bestaand gebouw geschikt wordt gemaakt voor een nieuw, gewijzigd gebruik. Een drijfveer is soms kostenbesparing, of een streven naar duurzaamheid. Herbestemming kan goedkoper zijn dan sloop en nieuwbouw, en er zijn minder grondstoffen en energie mee gemoeid. Een dergelijke pragmatische koers is bijvoorbeeld gevaren bij Amicitia en opvanghuis Veilige Veste. Bij de realisatie van deze projecten werden de oorspronkelijke gebouwen – een kantoorflat respectievelijk een politiebureau – gestript en onherkenbaar vernieuwd omdat er vraag was naar iets heel anders, dat er ook heel anders moest uitzien.

Herbestemming kan ook gemotiveerd zijn door de wens of wettelijke eis om een gebouw zo gaaf mogelijk te bewaren. De Blokhuispoort en pakhuis Hartelust zijn sprekende voorbeelden uit deze categorie. Het zijn beschermde rijksmonumenten die door hun herbestemming niet zijn weggewist maar juist van een vitale eigentijdse bestaansgrond werden voorzien, zodat ze hun plek in het stadsbeeld konden behouden. Terwijl bij Amicitia van het verfoeide kantoorgebouw vrijwel niets meer is terug te vinden, is het schilderachtige, tot rijksmonument verklaarde Hartelust misschien wel meer dan ooit een lust voor het oog, na de ombouw tot appartementencomplex naar ontwerp van Jelle de Jong Architecten uit Lemmer.

Ook bij de bouwactiviteit voor de Fryske Akademy, Poppodium Neushoorn en in beperkte mate zorgopvang De Marene zijn bestaande gebouwen of delen daarvan tot zichtbare, oorspronkelijke onderdelen gemaakt van iets nieuws. Het nabij de Fryske Akademy gelegen Historisch Centrum Leeuwarden omvat een gerestaureerd schoolgebouw uit 1841 waarin publieksfuncties zijn ondergebracht, aangevuld met een kantoorvleugel op palen en depotruimte onder het voorplein. Dit soort hergebruik van gebouwd erfgoed onderstreept de historische diepte en de eigen identiteit van de stad en maakt die interessanter en aantrekkelijker voor bewoners en bezoekers.

In het uit 1880 daterende Beursgebouw van stadsarchitect Th. Romein (1811-1881) is, in lijn met de ambitie om Leeuwarden te

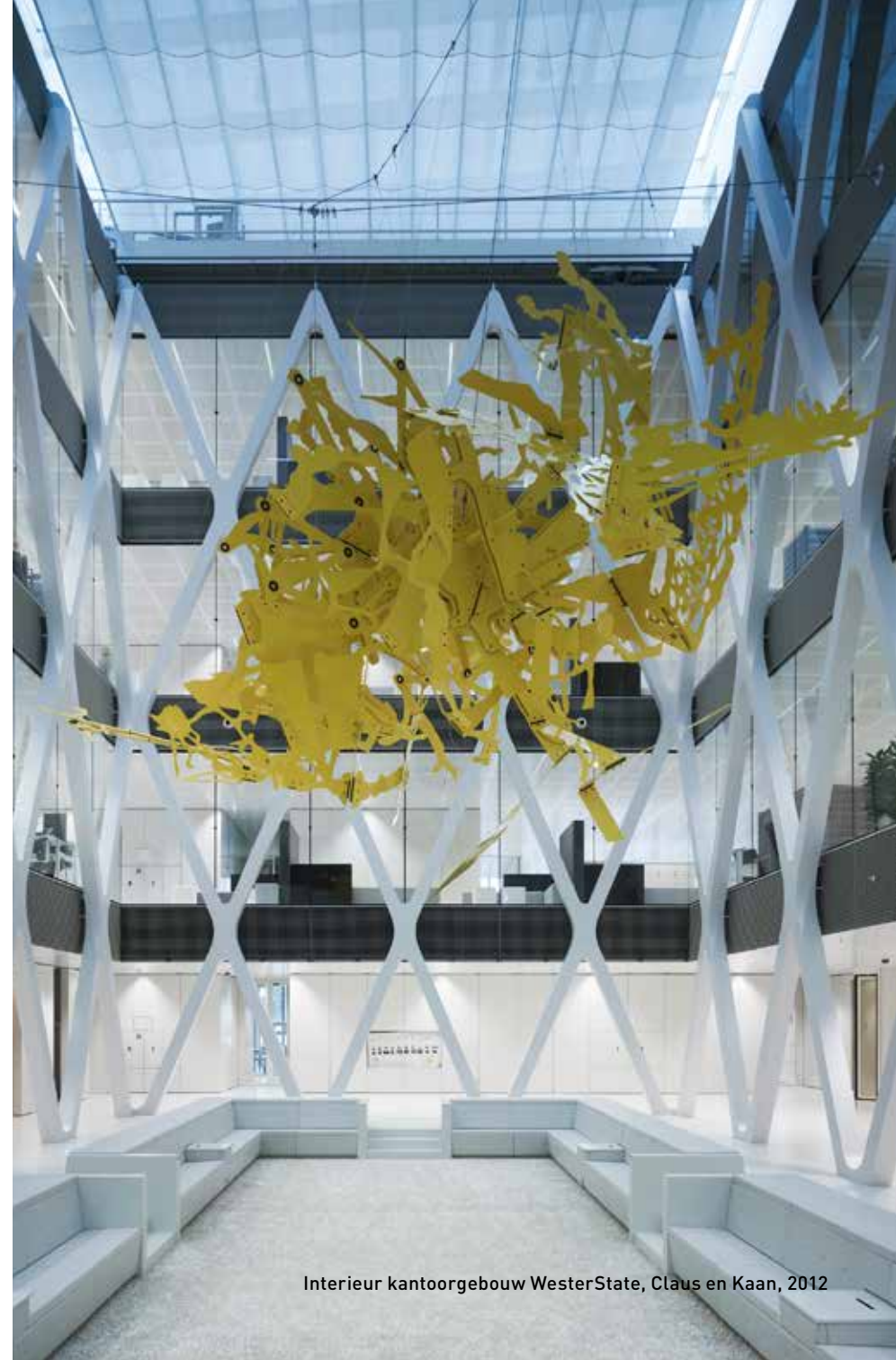
profiëren als veelzijdige ‘campusstad’, de Campus Fryslân gehuisvest, een faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen. De grandeur van het oude gebouw is versterkt en met eigentijdse toevoegingen is in het interieur een hedendaagse onderwijsomgeving gemaakt. De herbestemming is hier in hoofdzaak beperkt gebleven tot het interieur, wat ook geldt voor Grand Café Post-Plaza in het voormalige post- en telegraafkantoor, een eindje verderop in de binnenstad. Om die reden zijn deze beide gebouwen ook niet tot de selectie van 25 doorgedrongen.

Atriums en vides

In opvallend veel gebouwen van na 2000 zijn atriums en vides opgenomen, hoge open binnenruimtes die zich over twee of meer verdiepingen uitstrekken. Ze bieden een gevoel van ruimtelijkheid, brengen daglicht binnen en vergemakkelijken de communicatie. Om atriums en vides te kunnen maken, moet vloeroppervlak worden opgeofferd. Beleving weegt bij een dergelijke keuze zwaarder dan direct rendement, zaken als luxe of communicatieve kwaliteit worden gesteld boven zuinigheid en nut.

Kenniscentrum Wetsus en kantoorgebouw Wester State zijn typische atriumgebouwen, waarin de kantoren en voorzieningen langs de buitengevel zijn gelegd, om ruimte open te houden in het hart. De vides in pakhuis Hartelust waren er al, maar zijn teruggerestaureerd nadat ze in een eerdere levensfase deels waren dichtgetimmerd met tussenvloeren. Ook in luxere woningen als die aan de Arendstuin of het woonhuis aan de Zwette van AchterboschZantman architecten zijn vides te vinden, net als in een groot deel van de nieuwere schoolgebouwen – zie bijvoorbeeld de Michaëlschool, waar een vide de ruimtelijke spil vormt van het gebouw.

In het Fries Museum is een grote vide direct achter de grotendeels beglaasde voorgevel gelegd, waardoor hij functioneert als een monumentale stadsvitrine, die van binnenuit zicht biedt op de pleinruimte van het Zaailand, en van buitenaf op het museumpubliek dat zich beweegt door het interieur. In het interieur van Poppodium Neushoorn is een vide uitgespaard waarin het rauwe metselwerk van een in stand gehouden vroegere buitenmuur als een attractie ten toon

Interieur kantoorgebouw WesterState, Claus en Kaan, 2012

wordt gespreid. Bij de verbouwing en uitbreiding van de NHL Stenden Hogeschool door Architectuurstudio Herman Hertzberger zijn vides niet alleen in de nieuwbouw toegepast, maar ook bij de verbouwing van delen van het bestaande schoolgebouw. Een geval apart zijn de vides in de voormalige cellencomplexen van de Blokhuispoort, die uit de bouwtijd stammen en hun oorsprong vinden in de behoefte aan zicht en controle die verband houdt met de oorspronkelijke gevangenisfunctie.

Hout

In de nieuwere architectuur van Leeuwarden is relatief vaak hout gebruikt voor de constructie, bekleding of decoratie van buiten- en binnengevels. Van de 25 uitgelichte gebouwen zijn er minstens zeven waarvoor dit geldt. Gevels zonder hout zijn dus ruim in de meerderheid, maar naast baksteen, staal en glas is er in de Leeuwarder architectuur van nu toch duidelijk meer hout te zien dan pakweg twintig jaar geleden.

Door de gevelbekleding met houten latten en de houten steigers aan de waterzijde maakt het landschappelijk gesitueerde Bastioneiland een uitgesproken houtige indruk. De 'uitstraling' van dit bouwwerk kan moeilijk los worden gezien van deze materiaalkeuze. Paviljoen Obe combineert een strakke modernistische hoofdvorm en het gebruik van materialen als staal en glas met een centraal gebouwdeel dat gebogen lijnen volgt en binnen en buiten met hout is afgewerkt. Bij de vernieuwing en uitbreiding van de Fryske Akademy is aan de achterzijde van het instituut veel hout gebruikt, onder meer voor de constructie van de galerij die de diverse gebouwen verbindt.

Het gebouw voor Wetsus is buiten voorzien van een opzichtige tweede huid van dikke planken onbehandeld hout. Achter de voordeur leidt een bijzondere houten trap naar de centrale vide, waar het lijnenspel van buiten terugkeert in de houten latten verwerkt in luchtbruggen, balustrades en akoestische plafonds. Bij de bouw van de Michaëlschool zijn buiten en binnen gevel- en wandbetimmeringen van hout toegepast. Opvanghuis Veilige Veste rust op een rustiek ogende onderbouw die op 'aanraakhoogte' is voorzien van een houten betimmering. Veel meer hout is verwerkt in de gevels rond de ruime binnenhof, die alleen zichtbaar is voor bewoners en personeel.

Zorgopvang voor dak- en thuislozen De Marene, TWA Architecten, 2014

Dat al dat hout vooral wordt gebruikt op plekken waar het kan worden gezien, is veelzeggend. Hout heeft niet alleen een bouwkundige functie, maar ook een communicatieve lading, een betekenis – en die is vaak minstens zo belangrijk. Het al eerder genoemde woonhuis aan de Zwette is in dit verband interessant. Bouwtechnisch gezien is dit een gemengde constructie van overwegend kalkzandsteenblokken, staalprofielen en betonnen kanaalplaatvloeren. Toch is het met afstand het meest houtig ogende gebouw in de selectie, doordat het rondom is betimmerd met larikshout. Hout is 'echt' en natuurlijk, drukt duurzaamheid uit, heeft eigenheid, kleur en textuur en is relatief zacht en aanraakbaar. Kennelijk zijn dat kwaliteiten die op prijs worden gesteld.

Friese identiteit

Of er in zijn algemeenheid iets typisch Fries is aan de Leeuwarder architectuur van na 2000, is een open vraag. Een feit is dat van de 25 geselecteerde projecten er 16 zijn ontworpen door architecten gevestigd buiten Friesland. Wat tegelijkertijd ook vaststaat is dat de kwestie van de Friese identiteit en het 'typisch Friese' regelmatig

de kop opsteekt. In de nieuwe buurtschappen van de Zuidlanden, het belangrijkste uitleggebied van Leeuwarden, wordt doelbewust aansluiting gezocht bij de vertrouwde architectuur van Friese dorpen en steden. Kenmerkende resultaten zijn, bijvoorbeeld, enkele uit 2012 daterende woningblokken aan het Doekeslân in Goutum-Súd, ontworpen als eigentijdse vertalingen van historische pastorie-, middenstands- en begijnenwoningen. De markante, hoog boven het weidegebied oprijzende kap van de Friese boerderijschuur is in dit uitbreidingsgebied een veelgebruikte referentie, niet alleen te zien in het ontwerp van biogascentrale EcoZathe maar ook in de opvallende Brede School De Terp aan de Molkenkelder of, even verderop, IKC De Sprong van Kristinsson Architecten uit 2019.

Nieuw oude kapel- en kloosterwoningen, TWA Architecten, 2016

Het in ere houden van Friese ruimtelijke en architectonische kenmerken is in de Zuidlanden onderdeel van gemeentelijk beleid. Wat ook voorkomt, is dat architecten bij het maken van een ontwerp uit eigen beweging verwijzen naar Friese vormen. Het dak van de toren op het binnenterrein van het vernieuwde provinciehuis is door Soeters Van Eldonk architecten naar eigen zeggen ontworpen als weerklank van de dakvorm van achttiende-eeuwse Friese stadshuizen, waarvan er ook enkele in de onmiddellijke omgeving te vinden zijn. Een torenachtig element in een afgeblazen ontwerpvariant voor de Fryske Akademy werd door de architecten omschreven als een 'stins'. Gezien vanaf de binnenplaats heeft ook het gerealiseerde ontwerp met zijn robuuste, frontale voorkomen iets van dit defensieve Friese gebouwtype weg. Het fantasierijke Bastioneiland is volgens architect Liesbeth van der Pol geïnspireerd door het Poptagasthuis bij Marssum, een reële historische bouwvorm in het Friese landschap.

Onvermijdelijk duikt ook de terp in dit verband als referentie op. Het Kolleksjesintrum Fryslân is gebouwd op een verhoging, bedoeld om het bewaarde erfgoed tegen hoog water te beschermen. De architecten omschrijven die verhoging als 'terp'. Buiten de selectie van 25 gebouwen zijn er meer nieuwe terpen, of verwijzingen daarnaar. Aan het Jelleslân in Goutum-Súd, in het uitleggebied van de Zuidlanden, is een terp aangelegd met daarop een 'herbestemde' namaakkerk, van meet af ingericht met koopwoningen. Het landschapsontwerp voor verkeersknooppunt Werpsterhoek uit 2011 wordt door de makers ervan, West 8 Urban Design & Landscape Architecture, in verband gebracht met een terp. En centraal in het Sint Bonifatiuspark, een nieuwe woonbuurt op een voormalig ziekenhuisterrein binnen de noordwestelijke stadsring, is een bult aangelegd met 'terpwoningen'.

In alle bovengenoemde gevallen dienen als Fries te boek staande vormen uit het verleden als referentie bij het ontwerpen – of aan de man brengen – van nieuwe vormen in het heden. Het wordt ingewikkelder wanneer de inspiratie wordt ontleend aan

Friese fenomenen zonder duidelijke vorm. Volgens BiermanHenket architecten geeft hun ontwerp voor het Fries Museum uitdrukking aan de kenmerken van het Friese open landschap, het heldere daglicht en ook aan 'de no-nonsense mentaliteit van het Friese volk'. Of dat inderdaad zo is, en hoe dat dan gebeurt, moet hier verder in het midden blijven.

Besluit

Wie bereid is om op grond van deze nuchtere waarnemingen een algemene uitspraak te doen over kenmerken van de recente Leeuwarder architectuur, komt ongeveer uit bij de volgende formulering: de nieuwe architectuur van Leeuwarden is toekomstgericht, getuigt van ecologisch besef en geeft uitdrukking aan respect voor het bestaande en een verlangen naar identiteit en historische diepte. Belevingswaarde en ruimtelijkheid krijgen nadrukkelijk aandacht en er is een hang waarneembaar naar karakter, 'echtheid' en natuurlijkheid. Invloed van het 'streekeigene' of 'typisch Friese' is aanwijsbaar, maar beperkt.

Met niet heel veel minder nuchterheid kan daaraan, tot besluit, worden toegevoegd dat de 25 gebouwen in dit boekje worden verbonden door een rode draad gesponnen uit lef, verbeeldingskracht, vernieuwingsdrang, ambitie en enthousiasme. Kijk bijvoorbeeld naar de uitbreiding van de NHL Stenden Hogeschool, die met een gedurfd gebaar als een lint rondom het bestaande gebouw werd gelegd, met nieuwe ruimtelijkheid tot resultaat. Kijk hoe radicaal de aula op de Noorderbegraafplaats is verbouwd en van somber en zwaar in licht en kleurig is veranderd. Of kijk hoe bij opvanghuis Veilige Veste de gedurfde keuze is gemaakt om deze zorgvoorziening een prominente zichtplek te geven, in een afgedankt politiebureau dat werd omgetoverd tot iets geheel nieuws, waarvoor de architecten een innovatieve gevelbekleding hebben ontworpen.

Kijk ook naar het nieuwe gebouw van Wetsus, dat opzien baart met een tweede huid van golvende houten lamellen; kijk naar de Blokhuispoort, waar de kolossale opgave is aangepakt om nieuw leven te blazen in een monument ter grootte van een stadsbuurt; en kijk naar het Fries Museum en Obe, gebouwen waarmee langverwachte

NHL Stenden Hogeschool na uitbreiding door Architectuurstudio
Herman Hertzberger, 2009

correcties van de stadsplattegrond hun beslag hebben gekregen. Kijk, tenslotte, ook naar biogascentrale EcoZathe en het Kolleksjesintrum Fryslân, als voorbeelden van de voortvarendheid waarmee duurzaamheidsmaatregelen hun beslag krijgen in de Leeuwarder realiteit. Uit al deze projecten, en vele andere daarnaast, spreekt inventiviteit en verbeeldingskracht, en een energieke vlotheid in de manier waarop gestalte wordt gegeven aan vernieuwing.

In de publicatie *Architectuur in Fryslân 1940-2000*, waarin de Leeuwarder architectuur een ruime plek inneemt, wordt de architectuur op Friese bodem gezien als nuchter, doelgericht en 'zeker niet trendy', en er worden weinig uitschieters naar boven waargenomen. De Leeuwarder oogst van na 2000 geeft een heel ander beeld te zien. Wie de stroom van nieuwe gebouwen bekijkt, of alleen een selectie zoals dit boekje die aanbiedt, ziet duidelijke tekenen van architectonische rijkdom, met een hoog gemiddeld niveau en met meer dan een enkele uitschieter naar boven. De Leeuwarder architectuur van na 2000 belichaamt de gegroeide culturele aspiraties van een toenemend zelfbewuste hoofdstad.

VERANTWOORDING

De 25 in deze gids uitgelichte gebouwen zijn door een redactie-commissie gekozen uit een groslijst van circa zeventig objecten. Op de kaartbeelden in de omslag zijn naast deze 25 nog enkele tientallen aanvullende objecten gemarkeerd. In vrijwel alle gevallen gaat het daarbij om gebouwen of ensembles van gebouwen. Openbare ruimten en ontwerpen die zich tot het interieur beperken zijn nergens in de selectie van 25 opgenomen. Het streven was om een gevarieerde en aansprekende selectie te maken, maar nadrukkelijk zonder de aanspraak dat de gekozen gebouwen ook onbetwist de beste zijn of gezamenlijk kunnen bogen op volledigheid. Veel, erg veel, moest afvallen en in enkele gevallen ging het daarbij om projecten die misschien wel net zo goed en interessant zijn als wat er wel werd uitgekozen. Ook de praktische noodzaak om de aangeboden routes niet onmogelijk lang te maken heeft geleid tot ongetwijfeld aanvechtbare keuzes. Misschien moet het doel van de hier aangeboden selectie daarom bescheiden worden geformuleerd, als het bieden van een inspirerende handreiking aan de lezer bij het maken van zijn of haar eigen, betere keuze.

De vermeldingen van kerngegevens van alle opgenomen projecten omvatten steeds achtereenvolgens projectnaam, opdrachtgever, architectenbureau (naamsvoering bij indiening ontwerp), bouwer, jaar van oplevering en adres.

COLOFON

uitgave	Historisch Centrum Leeuwarden / Gemeente Leeuwarden i.s.m. ARK Fryslân		Scagliola Brakkee p.10, 35, 59 Raimond Spekking / Wikimedia Commons p.6, 7 Studio de Nooyer p.12 Ruben van Vliet p.55 Thijs Wolzak p.29 Kim Zwarts p.27
idee, tekst, beeldredactie en productie	Dave Wendt		
redactie	Leo van der Laan, Jos van Langen, Lies Siegersma, Geart de Vries, Klaas Zandberg		<i>De samenstellers zijn de betrokken architectenbureaus en fotografen zeer erkentelijk voor het beschikbaar stellen van fotomateriaal.</i>
tekstbijdragen Amicitia, Neushoorn en Natuurmuseum	Loes de Vries	ontwerp	BW H Ontwerpers
tekstcorrectie	Marga ten Hoeve	druk	Rekladruk
selectie van projecten	Jos van Langen (stedenbouwkundig adviseur Gemeente Leeuwarden), Lies Siegersma (voormalig directeur ARK Fryslân), Geart de Vries (directeur Historisch Centrum Leeuwarden), Dave Wendt (auteur)		Deze publicatie kwam tot stand met financiële steun van Ark Fryslân. Leeuwarden, september 2019
fotografie	Marleen Annema p.9 Gerard van Beek p.2, 17, 37, 67, 69, 71 Arthur Blonk p.31, 61 onder Egbert de Boer p.25 Teja Bottema p.39 Marcel van der Burg p.51 Jim Ernst p.5 Kristian Hoekman p.43 Hans Jellema p.73 Pieter Kers p.53, 57 Michel Kievits p.23, 41 Peter van der Knoop p.63 Christian Richters p.15, 49		

Stadswandeling en fietsroutes

LEEWARDEN

Nieuwe architectuur in Leeuwarden –
25 gebouwen van na 2000